

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10845135>

MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASHDA JADIDCHILIKNING O‘RNI

Sobirjonov Shuxratjon Saydullaevich

O‘R Q K Akademiyasi o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqola vatanni mustaqil ko‘rishni orzu qilgan va shu yo‘lda fidoiylarcha kurashgan, milliy ozodlik harakati, xalqning ma‘naviy holatida jadidchilik harakatining asosiy mohiyatini yoritishga bag‘ishlangan.

Tayanch tushunchalar: *jadidchilik, xalq, ma‘naviyat, siyosat, ma‘rifat, inqilob, vatan, madaniyat.*

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена освещению основной сущности джадидского движения, национально-освободительного движения, духовного состояния народа, который мечтал видеть родину независимой и самоотверженно боролся на этом пути.

Ключевые слова: *джадидизм, народ, духовность, политика, просвещение, революция, Отечество, культура.*

ABSTRACT

The article is devoted to highlighting the basic essence of the Jadidist movement, the national liberation movement, and the spiritual state of the people who dreamed of seeing their homeland independent and selflessly fought along this path.

Keywords: *Jadidism, people, spirituality, politics, enlightenment, revolution, fatherland, culture.*

XIX asr oxiri XX asr boshlarida yuzaga kelgan milliy o‘zlikni anglash harakati-jadidchilik xalq milliy ongini oshirish, jahon taraqqiyoti bilan tanishtirish, xususan, milliy mustaqillik mafkurasini ro‘yobga chiqarish kabilarni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan edi. Bu harakatlar o‘zining shakllanish, yo‘llarini bosib o‘tar ekan, asr

boshidan 1917-yil fevral inqilobga qadar bo'lgan dastlabki bosqichida milliy ozodlik harakati sifatida rasmiylashtirildi.

Jadidchilar orasidan yetuk olim va fuzolalar, ziroatchilik sohalarining zamonaviy oqil mutaxassislari, madaniyat vakillari yetishib chiqilar, yurtning obod va Vatanning ozod va hur ko'rishni orzu qilgandilar va shu yo'lda kurashdilar. Jadidchilarni Turkiston mustaqilligi uchun kurashida asosan ushbu yo'nalishlar ustuvor edi: yangi yunalishdagi maktablar tarmog'ini kengaytirish; qobiliyatli yoshlarni o'zga, mamlakatlarga o'qishga yuborish; turli ma'rifiy tadbirlar va teatr guruhlarni shakillantirish; gazeta, jurnallar chiqarish; xalqning ijtimoi ongini oshirish bilan Turkistonda demokratik davlat qurish. Jadid ziyolilarni kuchli partiyasini tashkil qilingan taqdirda bu ishlarni amalga oshirish mumkin bo'lar edi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib adidlar o'z oldiga quyidagilarni maqsad qilib olishdi: Turkistonni o'rta asrlarga xos qoloqlik va diniy xurofotdan ozod qilish, shariatni isloh qilish, xalqqa ma'rifat tarqatish, Turkistonda muxtoriyat hukumatini barpo etish uchun kurashish, Buxoro va Xivada konstitutsion, monarxiyaga, keyincha demokratik respublika tizimini o'rnatish orqali ozod va farovon jammiyat qurishni, barqaror o'z valyutani yaratish va o'z qo'shinini tuzish. Toshkent, Farg'ona, Buxoro, Samarqand va Xivada aniq fikrlay oladigan va vatanparvar kishilarni ayrimlari tamonidan olingan ma'rifiy, madaniy yo'nalishdagi jamiyat va tuzilmalarda jadidchilik harakatlari shakillandi. Qoloq aholining e'tiborini jalb etish uchun dastlab xayriya jamiyatlari ta'sis etildi. Turkistonda keng qamrovli zamonaviy xayriya jamiyati tuzish masalasi birinchi bor 1906 yili "Taraqqiy" gazetasida kun tartibiga qo'yilgan edi. Turkistonda jadidchilik harakatini vujudga keltiruvchilar tepasida Mahmudxo'ja Behbudiy, Abduqodir Shakuriy, Saidahmad Siddiqiy-Ajziy (Samarqand), Munnavarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Ubaydulla xo'ja Asadullaxo'jaev (Ubaydulla Xo'jaev), Toshpo'latbek Norbo'tabekov (Toshkent), Fitrat, Fayzulla Xo'jaev, Usmon Xo'ja (Usmonxo'ja Po'latxo'jaev), Abdulvohid Burhonov, Sadridin Ayniy, Abdulqodir Muhitdinov (Buxoro), Obidjon Mahmudov, Hamza, Cho'lpon,

Is'hoqxon Ibrat, Muhammadsharif So'fizoda (Farg'ona vodiysi), Polvonniyoz Hoji, Yusupov, Boboxun Salimov (Xorazm) turardi.

Turkiston mintaqasidagi jadidchilik harakati, tarqalish joyi va yo'nalishiga ko'ra uchga bo'linadi: Turkiston, Buxoro va Xiva jadidlari o'rtasida bir muncha tafovut bor. Turkiston o'lkasida jadidchilikni ijtimoiy asosini ziyolilor tashkil qilishganlar. Ular podsho Rossiyasi mustamlakachiligiga qarshi kurashning oldingi saflarida turib, chorizmning xom ashyo manbaiga aylantirilgan Turkistonning dastlab muxtor, so'nga mustaqil davlat bo'lishini yoqlab chiqdilar. D.Alimovaning yozishicha jadidlar mafkurasida hozirgi kunda jamiyatni tashvishiga, solayotgan dinning inson ma'naviy kamolotidagi o'rnini to'g'ri tushunish, bozorni shakllantirish, jarayonlarini faollashtirish, taraqqiyparvar demokratik institularni vujudga keltirish, o'lkada o'ziga xos milliy rivojlanishni shakllantirish kabi tarixiy vazifalar jamlangan edi. Bu vazifani amalga oshirish uchun muhim shartlar bo'lib, islomiy tushunchani yangilash, uni mutaassiblikdan tozalash, fan yutuqlari va ilg'or texnologiyani egallash muammolarini hal etish lozim edi. Shuningdek, to'liq diniy ta'limga asoslangan maktablar dasturini ham qayta ko'rib chiqish zarur bo'lib, namunadagi maktablarni o'lka bo'ylab yoyish ham kerak edi. Shu maqsadda maktablar barpo etildi. O'lkadagi dastlabki yangi usul maktablari Qo'qon uezdida Ahmadjon qori tomonidan 1892 yilda ochilgan. Jadidlar islomning taraqqiyparvar rolini tushuntirish bilan ta'lim, iqtisod, madaniyat va umuman, jamiyat hayotining barcha sohalarini isloh etish zaruriyatini tushuntirishga intilganlar. Qur'on va uning tafsirini juda yaxshi bilgan muftiy Mahmudxo'ja Behbudiy o'z maqolalaridan birida Qur'on oyatlari va payg'ambarimiz hadislaridan namunalar keltirish bilan islom ta'lim maorif va barcha fanlarga, shu jumladan tarix faniga qay darajada katta ahamiyat berganligini isbotlab bergan. U islom tarixini bilmasligi oqibatida aksariyat hollarda o'ng'aysiz vaziyatga tushib qoladigan din peshvollarini tanqid qiladi.

Jadidlarning xalqaro aloqalari juda keng qamrovli bo'lgan. Rossiyo, Turkiya, Misr mamlakatlaridagi turli taraqqiyparvar oqimlar dasturlaridan xabardor bo'lganlar,

o‘zaro safarlar va muloqotlar, orqali tajriba almashdilar. 1905-1906 yilgi Rossiyada inqilobiy harakatlar Turkistonga ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi.

Jadidlar Rossiyoda siyosiy jarayonlarni diqqat bilan kuzatib bordilar, kelayotgan rus siyosiy partiyalari dusturlarini o‘rgandilar. Lekin milliy mentalitetning o‘ziga xos xususiyati bo‘lgan o‘zbek xalqining tinchliksevarlik, bosiqlikka moyilligidan kelib chiqib, ular tinchlik yo‘li bilan, jamoatchilikning murojaatlari, Davlat Dumasidagi ommaviy bahslar va boshqa legal vositalar bilan podsho hokimiyatidan o‘z maqsadlarini amalga oshirish yo‘lida yon berishga erishishga intildilar. Behbudiyning 1906 yil 11 oktabrda “Xurshid” gazetasida chop etilgan maqolasida ta’kidlanishcha, jadidlar birlashib yagona musulmon partiyasi tuzish va Butunrossiya musulmonlari ittifoqi tarkibiga kirishlari zarur. Behbudiy ushbu maqolasida sotsial – demokratlar partiyasiga nisbatan o‘zining salbiy munosabatini bildiradi va bolsheviklar partiyasi dasturining musulmonlar turmushi talablariga muvofiq kelmaydigan xayoliy (utopik) qarash ekanligini 1906 yildayoq bashorat qilgan edi. XX asr tarixi Behbudiy fikrlari to‘g‘ri ekanligini to‘liq isbotlab berdi.

XX asr boshlaridayoq milliy ozodlik harakati bayrog‘ini dadil ko‘tarib, milliy kuchlar birligini ta‘minlash borasida salmoqli faoliyat ko‘rsatgan Turkiston jadidlari jahon jamoatchiligi e‘tiborini o‘ziga tortganligini alohida ta’kidlab o‘tish kerak. Taniqli adabiyotshunos olim N. Karimovning yozishicha, Turkistonda siyosiy partiyalar faoliyatini yaxshi o‘rgangan fransuz razvedkachisi mayor Lyakosta, 1906 yilda o‘z mamlakatiga yo‘llagan yashirin ma’lumotiga bunday yozgan edi: “Turkiston o‘lkasidagi eng e‘tiborli va kelajagi porloq siyosiy kuch sotsial demokratlar (bolsheviklar va mensheviklar) yoki sotsial inqilobchilar (eserlar) yohud kadetlar va liberallar emas, balki o‘zbek jadidlaridir”.

O‘z oldilariga Turkiston xalqlarining taqdiri uchun muhim ahamiyatga molik vazifani qo‘ygan jadidlar 1906 yil yanvar oyida Peterburgda bo‘lib o‘tgan Butunrossiya musulmonlar Burultoyiga (o‘z vakillarini yuborib, Rossiya tasarrufida yashagan boshqa musulmon xalqlar va ularning peshqadam arboblari bilan aloqa

o‘rnatganlar. Xususan, Rossiya Davlat dumasiga Turkistondan saylangan birinchi deputat Toshkentlik Abduvohidqori Abduraufqorievning bu sohadagi katta tashkilotchilik qobiliyati diqqatga sazovordir. U keyinchalik Munavvarqori Abdurashidxonov bilan birgalikda “Sho‘roi Islom” jamiyatini tashkil qilgan edi.

Rossiyani Turkistonda maxfiy politsiya idorasi ham jadidlarni o‘zbek savdo, sanoatni qo‘llash, quvvatlash va ular shakllanayotgan yoshlarga yomon ta’sir ko‘rsatayotganidan xavotirlanib, Markazni jadidlar bilan jiddiy hisoblashishga chaqirgan edi. 1916 yildagi milliy ozodlik qo‘zg‘oloni va 1917 yilgi Rossiya Fevral inqilobining o‘lkadagi jadidchilik harakatining yanada keng avj olishida va jadidlar faoliyatida keskin sifat o‘zgarishi yuz berishida o‘rni va roli katta bo‘ldi. Jadidlarning ma’rifiy–mafkuraviy jabhadagi kurashi aniq ifodalangan siyosiy kurash tusini oldi va bu harakat sifatidan yangi bosqichga ko‘tarildi.

Jadidlar rivojlangan jamiyat yaratishdek o‘z g‘oyalarini amalga oshirishda mutaassiblik, loqaydlik, qoloqlikka qarshi kurashga alohida ahamiyat berganlar. Bu vazifalarni amalga oshirishda ular taraqqiyparvar, bilimli yoshlarga tayanganlar. Ular o‘z ishlarida Yevropa davlatlari taraqqiyotga qanday yo‘llar bilan yetib kelganligini aks ettirib, tarixiy misollar keltirganlar. Jadidlar til o‘rganish va fan-texnika taraqqiyotining ahamiyatiga alohida e’tibor berib, Turkistonning o‘tmishdagi hamda zamonaviy holatining o‘ziga xos tomonlarini hisobga olgan holda, uning kelajagini quyidagicha tasavvur qilganlar: kuchli dunyoviy hokimiyat, xususiy mulkning daxlsizligi. Ular qurmoqchi bo‘lgan davlat islomga hurmatini saqlagan holda barcha yo‘nalishdagi madaniyatlarning erkin rivojlanishiga xayrixoh bo‘lishi lozim edi. Jadidlar xalqning madaniyat darajasini xalqaro saviyaga ko‘tarishni orzu qilganlar, buning uchun esa yoshlarni Yevropaning eng yaxshi o‘quv maskanlarida o‘qitish zarur, deb hisoblaganlar. Ular davlat kelajagi yoshlar qo‘lida ekanligini juda yaxshi anglaganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. *“Jadidlar g‘oyasi- Yangi O‘zbekiston strategiyasi bilan g‘arb tomonlarga uyg‘un va hamohang” ma‘naviyat va ma‘rifat kengashi yig‘ilishidagi nutqi.*// 2023. 22 dekabr.
2. S.Agzamjodjaev. *Jadidchilikning g‘oyaviy rivojlanish bosqichlari.* – T., 2016. – 84 b.
3. B.Xasanov. *Jadid matbuoti sahifalarida Turkistonda ta‘lim masalalarining yoritilishi.*– T., 2018. – 145 b.
4. D.Ziyoeva. *XX asr boshlarida shahar kutubxonalari taraqqiyotida jadid ma‘rifatparvarlarining o‘rni.*– T., 2018. – 75 b.
5. www.pedagog.uz
6. www.tdpu.uz
7. www.Ziyonet.uz